

UOT: 159.9.

UŞAQ VƏ YENİYETMƏNİN TƏRBIYƏSİNDƏ AİLƏNİN ROLU

Məmmədova Pakizə Əbülfəz qızı, Bağirova Abuhəyat Məmməd qızı
Gəncə Dövlət Universiteti
Gceferova @rambler.ru

Xülasə: Yeniyetmənin tərbiyyəsində ailənin rolu böyükdür. Çünki uşağın tərbiyyəsi məhz buradan başlayır, onun dünyaya baxışının əsasları ailədə qoyulur. Görkəmli pedaqoq A.Q. Makarenko valideynlər üçün yazdığı kitabı bu sözlərlə başlayır: «Hazırkı valideynlər uşağı tərbiyə etməklə ölkəmizin gələcək tarixini və deməli, dünya tarixini tərbiyə edirlər».

Açar sözlər: yeniyetmənin tərbiyyəsi, şəxsi münasibət, psixi inkişaf, ünsiyyət dairəsi

Ключевые слова: воспитание подростков, личные отношения, умственное развитие, кругобщения

Keywords:

İnsan həyatının ən mürəkkəb dövrünü əhatə edən yeniyetmə yaşı dövrünün özünəməxsus xarakterik cəhətləri vardır. Bu dövrün ən əhəmiyyətli əlaməti anatomik və fizioloji inkişafın təsiri ilə dəyişən psixikasında baş verən struktur dəyişikliklərdir. Yeniyetməlik dövrü insan həyatında uşaq yaşından gəncliyə keçid mərhələsini təşkil edir. O, uşaqılıq dövründən yenicə ayrılmış, lakin uşaqılıq aləmindən təmamilə azad olmamışdır. O, gəncliyə doğru irəliləyir. Ancaq hələ gənc olmasa da gəncliyə məxsus bəzi sifətləri özündə təcəssüm etdirir. Bütün bunlardan əlavə yeniyetməlik yaş dövrünün özünə məxsus xüsusiyyətləri vardır.

Yeniyetməlik dövründə şəxsiyyətin bünövrəsi qoyulur, mövcud təcrübə dərk edilir və qiymətləndirilir, bu əsasda həyat mövqeyi müəyyənləşir, insanlara, cəmiyyətə ətraf aləmə münasibət yaranır. Bu dövrdə aparıcı fəaliyyət - ictimai faydalı fəaliyyət hesab olunur. Bura daxildir: əmək, tədris, ictimai- təşkilati işlər, şəxsi ünsiyyət, idman və bədii fəaliyyət. Şəxsi ünsiyyət zamanı şagirdə şəxsi münasibətlər dəyişir, onda yeni keyfiyyətlər mənlilik şüuru formalaşır. Yeniyetmə ünsiyyət prosesində müxtəlif şəraitdə ünsiyyət tərzlərinə yiyələnir.

Yeniyetməlik yaşı dövrü mexanizminin açılmasında görkəmli rus psixoloqu A. N. Leontyevin – “uşağın psixi inkişafının hərəkətverici qüvvəsi onun ictimai münasibətlər sistemində tutduğu real yerin dəyişməsidir” müddəası çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. A.N.Leontyevin yazdığı kimi psixi inkişafın müəyyən mərhələsində «onu əhatə edən insani münasibətlər aləmində uşağın əvvəllər tutduğu yer, onun tərəfindən öz imkanlarına müvafiq gəlməyən kimi dərk olunur və uşaq onu dəyişdirməyə səy göstərir. Uşağın həyat tərzilə, artıq onun bu həyat tərzini qabaqlamış imkanlar arasında açıq ziddiyyət meydana çıxmağa başlayır. Buna müvafiq olaraq onun fəaliyyəti də yenidən qurulur. Bununla da onun psixi həyatının inkişafının yeni mərhələsinə keçid başa çatır».⁽⁶⁾

Yeniyetmə kiçik məktəbliyə nisbətən ailədə, məktəbdə, ümumiyyətlə, cəmiyyət miqyasında başqa mövqeyə malik olur. Onun istər ailədə, istərsə də məktəbdəki vəziyyəti dəyişilir. Təlim fəaliyyəti daha mükəmməlləşir. O, bir sıra fənləri öyrənməyə başlayır, artıq ona bir deyil, bir neçə müəllim dərs deyir, həm də onların hər biri müxtəlif tələblər irəli sürür. Buna görə də onun fəaliyyət dairəsi genişlənir. Bu zaman yeniyetmənin qarşısına daha yüksək tələblər qoyulur. Bu da ondan ətraf aləmə şüurlu münasibət bəsləməyi, ictimai varlığı daha dərinlən dərk etməyi, cisim və hadisələr arasındakı təkcə zahiri əlaqə və münasibətləri deyil, daxili əlaqələri, mahiyyəti də dərk etməyi tələb edir. Bu onun psixi inkişafına da təsir göstərir. Lakin yeniyetmənin psixi inkişafı təkcə xarici təsirin tələbinə məruz qalmır. Həm də

orqanizmin özü inkişaf edir, sinir sistemində bir sıra dəyişikliklər baş verir. Bütün orqanizmin, eləcə də sinir hüceyrələrinin iş qabiliyyəti nisbətən yüksəlir. Beləliklə, daha ciddi xarakter daşıyan fiziki və əqli əməklə məşğul olmasına imkan yaranır.

Bəzən müəllim keçdiyi dərsi səthi apardıqda, mövzuya aid geniş, məlumat vermədikdə yeniyetmə dərs zamanı darıxır, özünü narahat hiss edir, təlimə münasibəti dəyişir. Müəllim unutmamalıdır ki, yeniyetməlik dövründə şagirdin fikri gərgin və səmərəli işləyərək, hadisələrin mahiyyətini daha dərinlən öyrənməyə can atır. Bu hal gənclik dövrü üçün xüsusi xarakterikdir. Psixoloq M.Ə.Həmzəyev yazır: «Yeniyetmələr ciddi, lakin ədalətli, uşaqlara xoş münasibət bəsləyən, materialı maraqlı və aydın izah edən, şagirdləri düzgün qiymətləndirən, harnıya eyni xeyirxah münasibət bəsləyən, demokratik ünsüyyət üslubuna malik olan müəllimləri daha yüksək qiymətləndirir və sevirlər».(2)

Yeniyetmə yalnız dərstdə rast gəldiyi yenilikləri mənimsəməklə kifayətlənməyib, həm də biliklərin yeni sahələrini müstəqil surətdə mənimsəməyə çalışır.

Yeniyetmə biliklərin əsasını mənimsəyərkən onun həyat təcrübəsi artır, dünyagörüşü elmi xarakter daşımaqla maraqları geniş, dərin məzmunlu və sabit olmağa başlayır, bəzən də belə olur ki, onların maraqları hətta tədris proqramının çərçivəsindən belə kənara çıxır. Yeniyetmələr müstəqil bilik əldə etməkdən, tədqiqatçılıq fəaliyyətindən emosional məmnunluq hissi duyurlar. Ona görə də hər bir müəllim yeniyetmələrin və gənclərin psixoloji xüsusiyyətlərini hərtərəfli bilməli və onları tədris prosesində nəzərə almalıdır.

Yeniyetmələri ən çox kompüter oyunları, astronomiya, gibertika, bir neçə xarici dili öyrənmək kimi məsələlər maraqlandırır və onlar sərbəst olaraq bu sahədə biliklərini genişləndirir, hətta bu fənlər üzrə olan ədəbiyyatlar alıb toplayır, xüsusi məşğələlərdə həvəslə iştirak edirlər. Elmin bu yenilikləri ilə əlaqədar olan jurnallara, qəzetlərə abunə yazılıb onların oxucusu olur, elmi-kütləvi verilişlərə qulaq asır, kompüter və İnternet salonlarında yaxından iştirak edirlər.

Bəzən valideyinlər arasında belə fikirə rast gəlinir ki, yeniyetmələrin bədii ədəbiyyatla məşğul olması güya sadəcə olaraq istirahət, yaxud əyləncə xarakteri daşıyır. Əlbəttə, bu tamamilə yanlış fikirdir. Psixoloq Ə.Ə. Qədirov yazır: «Kitab uşağın həyatında bir neçə rola malikdir. Uşaq heç bir yaş dövründə yeniyetməlik dövründə olduğu qədər kitaba meyl göstərmir, ömrünün sonrakı illərində də heç bu qədər mütilə ilə məşğul olmur. Əgər yeniyetmədə kitaba, qiraətə mütaliyəyə maraq yoxdursa bunu heç də adi hal kimi qəbul etmək olmaz. Bu uşaq şəxsiyyətinin ümumi inkişafında, onun mənəvi irəliləyişində ləngimə kimi başa düşülməlidir.»⁽¹⁾

Məlumdur ki, uşaqların tərbiyəsi bütün tarixi dövrlərdə yaşlıları düşündürən bir problem olmuşdur. Qədim yunan filosofu Demokrit (e.ə. V-VI əsrlər) «Tərbiyə haqqında fraqmentlər» adlı əsərində yazmışdır: «Uşaqların tərbiyəsi riskli işdir. Burada uğurlar böyük əmək və qayğının nəticəsidir və öz dəyərinə görə heç nə ilə müqayisə oluna bilmədiyi kimi, uğursuzluğun kədəri də heç nə ilə müqayisəyə gəlmir.» (7)

Yeniyetmələr əxlaqi tələbləri, norma və qaydaları, onların məzmununu düzgün dərk edə bilmədikləri üçün müəllimlər və valideyinlər xeyli çətinliklərlə qarşılaşırlar.

Psixoloq N.Z.Çələbiyev yazır: «Yeniyetmələrin romantik, qeyri real təsəvvürlərini, daxili enerjisini hərəkəti fəallığını yarışlara, idman məşqlərinə, bədii mütaliyəyə, kompüter və xarici dil kurslarına, rəqs və musiqi müsabiqələrində iştiraka yönəltmək, onların asudə vaxtını səmərəli təşkil etmək müsbət nəticə verir» . (4)

Yeniyetmələri düzgün tərbiyə etmək üçün onun özünə məxsus fərdi inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Əsl tərbiyəçi yeniyetməyə münasibətdə, dost mövqeyini tutmalı, ona etibar etməlidir.

Yeniyyətlik dövrünün bu mürəkkəb, ziddiyyətli inkişaf xüsusiyyətlərinə bələd olmayan, onu nəzərə almayan yaşlılar onlarla ümumi dil tapmağa qadir olmurlar.

Yeniyyət böyüklərin ona inanmasını çox istəyir, yeniyyətlər yalnız onları başa düşə bilən, arzu və istəkləri ilə hesablaşan müəllimlərə hörmət edirlər. Deməli, şəxsiyyətin inkişafının ən mürəkkəb və ziddiyyətli dövrü olan yeniyyət yaşında onu başa düşən, anlayan yaşlı dostun olması normal inkişafın son dərəcə həlledici şərtidir.

Yeniyyətnəyə həqiqi dost olmaq üçün onun daxili alərinə, maraq və istəklərinə, dostlarına, onlar arasındakı münasibətlərə bələd olmaq, onun sevinci və kədəri, həyəcan və qayğıları ilə yaşamağı bacarmaq lazımdır. Çünki, yeniyyətlər son dərəcə diqqətli və həssas olurlar.

Yeniyyətlik yaşında özünüdərkətmənin yeni səviyyəsi nəzərə çarpır. Belə ki, yeniyyət oğlan və yaxud qız öz şəxsiyyəti ilə daha çox maraqlanır. Onda öz mənəvi aləmini, öz şəxsi keyfiyyətlərini qiymətləndirmək tələbi yaranır. Bununla əlaqədar yeniyyətin ünsiyyət dairəsi genişlənir, o öz yoldaşlarının hörmət və nüfuzunu qazanmağa cəhd edir.

Yeniyyətlər ailədə onların istəkləri ilə hesablaşılmayanda ciddi etirazla qarşılayırlar. Xüsusilə, həmyaşıdlarının yanında onlara amiranə müraciət formalarına, xəbərdarlıqlara, istehzalara dözə bilmirlər. Hətta həddini aşan qayğıkeşlik və mehribanlıq da yeniyyətni əsəbləşdirir. Bir şəxsiyyət kimi formalaşmaqda olan yeniyyətin özünə məxsus aləminə sərtliklə müdaxilə etmək olmaz. Məhəmməd Peyğəmbər hədislərinin birində belə buyurmuşdur: «Sizə tapşırıram ki, cavanlara qarşı mehriban olun, çünki onlar yaşlarının bu çağlarında çox zərif olurlar».

Yeniyyətin davranışında ailə münasibətlərinin də böyük rolu vardır. Ailə şəraiti və valideynlərin qarşılıqlı ziddiyyətli münasibətləri yeniyyətin tərbiyəsinə öz təsirini göstərir. Beləliklə, uşağın zehni və mənəvi tərbiyəsi özbaşına qalır.

Müasir dövrdə ailə tərbiyəsində atanın rolu məsələsi çox mürəkkəb və problemli birşəkil almışdır. Bəzi ailələrdə atanın yoxluğu və ya uzun müddət xarici şəhərdə işləməsi, yaxud da onun öz sosial rolunu itirəməsi uşaqların tərbiyəsində ananın təsirini gücləndirmişdir.

Uşaq və yeniyyətlər öz sirlərini adətən dostları və anaları ilə bölür. Yeniyyət üçün yoldaşlarla ünsiyyət hətta o dərəcədə əhəmiyyət kəsb edir ki, onunla müqayisədə təlim ikinci plana keçir, doğma adamlarla ünsiyyətin rolu xeyli azalır. Bu cəhəti əsasən ilk dəfə ana hiss edir. O, görür ki, oğlu və ya qızı artıq nəisə öz həyatı ilə yaşayır, öz sevinci və kədəri haqqında az danışır və ya heç danışmır, evdən küçəyə can atır.

Valideynlər çalışmalıdırlar ki, bu yaş dövründə uşağın ən səmimi, sədaqətli və etibarlı dostu olsunlar, uşaq onlara inanıb heç bir səhv hərəkətini onlardan gizlətməsin.

Valideynlər övladlarının tərbiyəsində müxtəlif üslublar tətbiq etməklə məşğul olurlar: avtokratik, liberal, demokratik üslubdan daha çox tətbiq edirlər.

Tətbiq edilən avtokratik tərbiyə üslubu zamanı valideynin sərt, ciddi, bəzən də amansız mövqe tutur. Uşağa düzəşmə getmir, onu danlayır, əsəbləşərək ona fiziki cəza verməkdən belə çəkinmir.

Liberal üslubu tətbiq edən valideynlər uşaqların tələblərini yerinə yetirir, onların tərbiyəsi ilə yaxından maraqlanmır, uşağa qarşı laqeyid, etinasız münasibət göstərir.

Demokratik üslublu valideynlər isə uşaqları ilə dost, yoldaş kimi rəftar edir, onların istəklərini dinləyir, onlarla məsləhətləşir, onların rəyini nəzərə alır, ailədə müsbət psixoloji iqlim yaradırlar. Belə ailələrdə pozitiv istiqamətdə yüksək ovqat yaranır, uşaqlar ev tapşırıqlarını sakit və rəvan yerinə yetirirlər.

Valideynin uşağa münasibəti həm valideynin, həm də uşağın fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq tətbiq edilir. Fərdi yanaşma üsulundan istifadə olunur. Uşaqların müsbət keyfiyyətlərindən istifadə edərək onları tərbiyə etmək mümkündür. Məşhur pedaqoqlar

A.S.Makorenkonun, B.A.Suxomlinskinin və bir çox azərbaycan pedaqoqlarının təcrübələri uşaq tərbiyəsində parlaq nümunələrdəndir.

Ailədə uşaqların tərbiyəsində nümunəvi şərait yaradılmalıdır. Tərbiyədə vahidlik prinsipinə əməl olunmalıdır. Ata siqaret çəkirsə, övladının bu zərərli işi tərgitməyi tələb etsə belə, yanaşmanın təsiri olmayacaqdır. Ailədə uşaqların, xüsusilə, yeniyyətmişlərin funksiyaları müəyyənləşdirilməyəndə konfliktlər, münaqişələr baş verir. Tərbiyə işində mühüm cəhətlərdən biri də uşağın hisslərinə hörmət etmək, onun daxili aləmini dərk etməklə bağlıdır. Bunsuz qarşılıqlı münasibət və hörmətdən danışmaq yersizdir.

Bir çox valideynlər yeniyyətləri başlı-başına buraxır, onların harada, kiminlə yoldaşlıq etdiyi, məktəbdə necə oxuması, davranışı, boş vaxtını necə keçirməsi ilə maranlanmır. Belə bir tərəfli tərbiyə ilə əlaqədar olaraq şagirdlərin davranışında bir sıra çatışmamazlıq meydana gəlir. Bu dövrdə valideynlərin qarşısında bir sıra məsul vəzifələr durur. Belə ki, valideynlər məktəblə daim əlaqə saxlamalıdır.

Bundan başqa valideynlər uşaqların fiziki əməklə məşğul olmalarına da şərait yaratmalıdırlar. Bəzi valideynlər « dərsləri çoxdur, məşğələlərə gedir və s.» kimi müxtəlif bəhanələr gətirərək övladlarını fiziki əməklə məşğul olmaqdan azad edirlər. Deməli, yeniyyətin ictimai faydalı əməklə məşğul olmasına laqeyd yanaşmasının köklərini valideynlərin məsuliyyətsizliyində axtarmaq lazımdır.

Beləliklə, yeniyyətin tərbiyəsində, davranışında olan bəzi qüsurların aradan vaxtında qaldırılmasında ailənin böyük rolu vardır. Yeniyyətlilik dövrü yalnız ziddiyyətlər və çətinliklər dövrü deyil, həm də böyüyən orqanizmin, formalaşan şəxsiyyətin zəngin imkanlarının reallaşması və genişlənməsi dövrüdür. Əgər valideynlər və müəllimlər bu yaş dövrünün müsbət cəhətlərini, üstünlüklərini nəzərə alaraq inkişaf üçün səfərbərliyə alsalar, çətinlikləri uğurla aradan qaldırmaq mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Ə.Ə. Qədirov – Yaş psixologiyası. Bakı. 2002 səh. 334
2. M. V. Vəliyev, A. M. Mustafayev-inkişaf və yaş psixologiyası. Bakı 2013 səh. 134
3. M. Ə. Həmzəyev- Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı. 2003. səh. 51
4. M. Ə. Həmzəyev – Ailə tərbiyəsində uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması. Bakı 1966.
5. N. Z. Çələbiyev – Uşaq psixologiyası. Bakı. 2005 səh. 295
6. A. S. Makarenko – Valideynlər üçün kitab. Azərtədrisnəşr. 1964 səh. 3
7. А.Н. Леонтьев. Проблемы развития психики, М., изд-во МГУ, 1972
8. Демокрит. Фрагменты о воспитании: В кн: Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. М., « Просвещение », 1981, стр. 10

РОЛЬ СЕМЬИ В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ И ПОДРОСКОВ

Мамедова Пакиза Абульфат кызы, Багирова Абухаят М

Резюме

В статье раскрываются особенности подросткового периода и показывается роль в воспитании этого возраста семьи, сверстников, периода семьи, условий, общества, преподавателя.

THE ROLE OF THE FAMILY IN RAISING CHILDREN AND ADOLESCENTS

Mammadova Pakiza A.bulfat, Bagirova Abulyat M

Summary

J clause features of the teenage period are opened and the role in education of this period of family, coevals, conditions, a society, the teacher is shown.

Rəyçi: P.ü.f.e.d. S. S. Bayramova

Psixologiya kafedrasının 07.12.2023-cü il tarixli iclasın 05 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 11 dekabr 2023-cü il